

**ՀԱՅ ՏԱՐԱԳԻՐՆԵՐԻ ՄԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՐԻԱՅԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1925 ԹԹ.**

1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունից հետո Սիրիայում ապաստանած հայերը, աստիճանաբար, ինտեգրվում են Սիրիայի սոցիալական կյանքում, անգամ նրանց դերն ու նշանակությունն այնքան է մեծանում, որ որոշ բնագավառներում մենաշնորհ են ձեռք բերում: Խնդիրն այլ էր քաղաքական ոլորտում, քանի որ եթե տարագիրները ստիպված էին ինտեգրվել սոցիալական կյանքում, ապա քաղաքական բնագավառում նրանց ժամանակ էր հարկավոր իրավիճակին համակերպվելու, քաղաքական դաշտը և նրա կանոններն ընկալելու համար: Հայ տարագիրների մոտ կարճ ժամանակ անց նկատվում է քաղաքական աշխուժացում, որն արդեն ժամանակի հրամայականն էր:

Ստեղծված քաղաքական նոր պայմաններում ակտիվ գործունեություն են ծավալում ազգային կուսակցությունները՝ կարևոր միջոց դառնալով հայրենակիցների վրա ազդելու և որն ավելի կարևոր է՝ արաբական կողմի հետ համագործակցելու համար: Հայ տարագիրների մոտ համախմբման մեծ հսկում էր նկատվում: Ուսումնասիրողների մեծ մասը նրանց մոտ նկատել է անսովոր կենսաուժ, աշխատասիրություն, միմյանց օգնելու պատասխանատվություն, ինչի շնորհիվ վերջիններս կարողացել են ոչ միայն վերապրել, այլ դառնալ տարածաշրջանի ամենակենսունակ համայնքներից մեկը¹:

Կուսակցությունների գործունեությունը նույնպես համարվում է կարևոր բացառություն. «Վերջիններս իրենց ազդեցության ոլորտով և ունեցած դերով մոտեցան եկեղեցուն: Հայերը ցուցաբերեցին տարագիրներից կազմված համայնքի համար հազվագյուտ քաղաքական կազմակերպվածություն»²:

Այսպիսով, շատ արագ տարագիրների զանգվածը դառնում է քաղաքական կազմակերպված ու դինամիկ մի համայնք: Վերապրելու խնդիրը լուծելուց հետո հայերը ձգտում էին պահպանել իրենց ազգային ինքնությունը ու իրենց ներդրումն ունենալ Հայկական հարցի լուծմանը: Սա եզակի համադրություն է մոդեռնիզացիայի և ավանդականության, անհատականության և համակեցության:

Արաբ պատմաբան Սամիր Արբաշն իր «Ինչո՞ւ են հայերը հեռացել քաղաքական և զինվորական կյանքից» հոդվածում մի քանի պատճառներ է բերում հայ տարագիրների նման վարվելակերպը բացատրելու համար: Դրանցից առաջինը հենց ցեղասպանությունը վերապրելու,

հայրենիքը, հարազատներին, սոցիալական կարգավիճակը կորցնելու փաստն էր: Այնուամենայնիվ, հեղինակը եզրակացնում է, որ դրանք ժամանակավոր բնույթ էին կրում և հայ տարագիրները կարողանում են այդ դժվարությունները հաղթահարել³:

1920-ական թվականների սկզբներին Սիրիայի քաղաքական ոլորտում նոր զարգացումներ են տեղի ունենում՝ կապված ժամանակի մեծ տերությունների վարած քաղաքականության, նոր կնքված պայմանագրերի և դրանցից բխող հետևանքների հետ: 1920 թ. Հայաստանի խորհրդայնացումը, Սան-Ռեմոյի պայմանագիրը, որի համաձայն Սիրիայի մանդատը հանձնվում է Ֆրանսիային, նոր փոփոխություններ են առաջ բերում Սիրիայում հաստատված հայերի մոտ: Չնայած Ֆրանսիան սկզբից երբեք ռազմական դրություն էր մտցրել երկրում, բայց մանդատի հաստատումից դժգոհ ժողովուրդն ազգային-ազատագրական պայքար է սկսում. ապստամբություններ են բռնկվում Հալեպում, Լաթակիայում, Հաուրանի շրջանում և այլուր:

Նման բարդ իրավիճակում էլ ակտիվանում են հայ քաղաքական ուժերը ի դեմս հայ ազգային կուսակցությունների, որոնք նշված ժամանակահատվածում արդեն խորքային տարակարծություններ ունեին: Քաղաքական բեռնացումը կատարվում է մի կողմից Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան և Ռամկավար ազատական կուսակցությունների, մյուս կողմից էլ Դաշնակցության միջև: Նրանց տարաձայնությունների կռիվները Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքն էր: Հնչակյան քաղաքական գործիչ Մ. Աղազարյանն այսպես է բնութագրում տեղի քաղաքական ուղղությունները. «Կուսակցական հակամարտ ծրագիրները երկուսն են՝ կեղդոնախոյս և կեղդոնաձիգ, որոնք ոչ մեկ առնչությամբ ունին տեղական պահանջներուն հետ»⁴:

Դեռևս 1919 թ. մարտից Հալեպում գործում էր Հնչակյան կուսակցության «Հալեպի ուսումնական միությունը»: Հալեպի մեջ Հնչակյան շունչը «տիրապետող է հայ գաղթականության վրայ: Շատերը չեն սխալի, երբ Հալեպը Հնչակեան բերդ կ'որակին»⁵: 1922 թ. կազմվում է կուսակցության Դամասկոսի ուսումնական միությունը, որը նույնպես ակտիվ գործունեություն էր ծավալում: Հնչակյան կուսակցությունը հայտարարում էր. «Մովետական Հայաստանի վայելած քաղաքական ինքնավարութիւնը ներկայ ըմբռնումով համապատասխանում է քաղաքական անկախութեան, որում հայկական Հարցը այսպէս թէ այնպէս լուծուած պէտք է նկատել»⁶:

Չնայած համայնավար իրավակարգը դեմ էր Ռամկավար ազատական կուսակցության սկզբունքներին, բայց վերջինս ընդունել էր Հայաստանի խորհրդայնացման փաստը: 1922 թ. նրանց ընդհանուր ժո-

ղովը որոշել էր. «Մեր ուժերը տրամադրել հայկական կառավարությանը, Հայաստանի տնտեսական և բարոյական վերաշինության»⁷:

Ռամկավարներին ու հնչակյաններին համարում էին մի ուղղությամբ գործող կուսակցություններ, այսինքն. «հրապարակ կուգան իրենց կեդրոնաձիգ ծրագրով և կը նետուին պայքարի: Դեպի պետականացում, միութիւն եւ կապ Հայաստանի. հեռու արեւմտեան խաբխրող դիւանագիտութիւններէ»⁸:

Այլ էր դաշնակցականների քաղաքական ուղին: «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր մայր արմատէն անջատուելու օրէն իսկ, եղած է միշտ կեդրոնախոյս և համայնատիրական իր առանցքին վրայ»⁹: Առաջ բերելով «Անհայրենիք պետություն» գաղափարը՝ դաշնակցությունը ցանկանում էր սփյուռքահայությանը կազմակերպել որպես քաղաքական ուրույն միավոր և հակադրել Խորհրդային Հայաստանին: Մանդատային իշխանությունները հովանավորում էին Դաշնակցությանը: Ա. Ալպոյաճյանը նկատել է, որ «դաշնակցականք ֆրանսիական դիվանագիտության ձեռքին գործիքների էին, և կռքնած անոր՝ տեսակ մը ազդեցութիւն ստեղծած էին իրենց համար և հաջողած էին դիրքեր գրավել»¹⁰:

Իրենց հերթին դաշնակցական գործիչները նույն մեղադրանքն ուղղում էին մյուս կուսակցությունների անդամներին: Այս կապակցությամբ դաշնակցական գործիչ Վ. Նավասարդյանը գրում է. «1920-ի դեկտեմբերի 2-ից մինչև 1923-ի մայիս հեռացան մեզմից բոլոր նրանք, որոնց հասարակական դաւանանքը մայր էր մտել մեզ մօտ... ծագելու համար իշխանաւորի օրհանում»¹¹:

Թերևս այս եզրակացությունը շատ խիստ է արված, բայց չի կարելի բացառել նրանց փոխհամագործակցությունը, որը նոր լարվածության հիմք կարող էր դառնալ՝ հերթական անգամ լարելով հայ-արաբ-ֆրանսիական առանց այն էլ լարված հարաբերությունները: Չնայած դաշնակցական բոլոր գործիչները Սիրիայում հայերի վիճակի աստիճանական բարելավման համար առաջնակարգ տեղ էին տալիս ֆրանսիական մանդատի վարած քաղաքականությանը: «Չմոռնանք, թէ արաբներուն ու հայերուն համար կենաց մահու խնդիր մըն է Ֆրանսայի հոգատարությունը»¹²: Դաշնակցականներն առաջ էին քաշում մեկուսացման քաղաքականությունը՝ բերելով հետևյալ հիմնավորումը. «...գաղութ իր ապրած շրջանակին մէջ պիտի մեկուսանայ, չպիտի ըլլա քաղաքացի իր ապրած երկրին, այս անջատումով միանալու համար ազգային, իր ազգայնութեան համապատասխան կազմակերպութեան, որ պետք է ճանաչցուի նաեւ Ազգերու դաշնակցութեան կողմէ»¹³:

Հայ տարագիրների քաղաքական կյանքը միայն ազգային կուսակցությունների գործունեությամբ չի սահմանափակվում: 1921 թ. Ֆրանսիան Քեմալական Թուրքիայի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն պարտավորվում էր իր գորքը հանել Կիլիկիայից: Այս գործընթացը նույնպես անդրադառնում է հայերի քաղաքական հայացքների վրա: Կիլիկիայից Բեյրութ տեղափոխված մի շարք հնչակյան գործիչներ՝ Հ. Մաղեյանի նախաձեռնությամբ 1923 թ. սկզբին Հնչակյան կուսակցության երիտասարդական կազմակերպությունում ստեղծվում է «Կոմունիստական բջիջը», որի հիմքի վրա 1924 թ.՝ «Մպարտակ» կոմունիստական խումբը, որը նոր երևույթ էի Սիրիայի քաղաքական դաշտում: Արդեն 1925 թ. մայիսին հայ և արաբ կոմունիստները որոշում են կայացնում հիմնել Սիրիայի կոմունիստական կուսակցությունը: Կազմվում է Կենտրոնական կոմիտե, որի քարտուղար է դառնում Յ. Յազբեկը, անդամներ՝ Ֆ. Շիմալին, Հ. Մաղեյանը, Հ. Բոյաջյանը և այլք:

Հետագայում Մաղեյանը նշում է, որ Խորհրդային Հայաստանը կապող օղակ է՝ յուրացնելու Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխության սկզբունքները և վերջիններիս տարածման հիման վրա էլ նրանք հնարավոր էին համարում Սիրիայում և Լիբանանում արաբ ժողովրդի հետ համատեղ պայքարում հասնել ազգային անկախության¹⁴: Անդրկովկասյան երկրային կոմիտեի առաջին քարտուղար Ա. Մյասնիկյանը 1924 թ. գրել է. «Պետք է ուղղել քաղաքական գիծը և հրաժարվել սխալի հեղինակներից՝ դաշնակցականներից ու հայկական ազգայնականությունից»¹⁵: Հստակ ցուցում կար. մինչ հայ տարագիրները չեն խզել իրենց կապերն ազգայնականների հետ, անօգուտ է մտածելն անգամ իրենց իրավիճակի բարելավման մասին:

Հայերի համար սիրիական նոր տարբերակը՝ կոմունիզմի ձևով, իր մեջ ակնարկ անգամ չուներ ռեալ ու կենսունակ այլընտրանքի, շնորհիվ որի հայկական հարցը նոր ընթացք պիտի ստանար: Գոյություն ուներ մահ Խորհրդային Հայաստանը, որի շուրջ կարելի էր համախմբել Սիրիայի և Լիբանանի հայ բնակչությանը, և սկզբնական շրջանում Սիրիայի հայ կոմունիստներն այդ ուղղությամբ էին աշխատում, սակայն, Խորհրդային Հայաստանը չէր կարող դառնալ համահայկական կապերի, սփյուռքահայության քաղաքական գործունեության ինքնուրույն գործոնը: Իր հերթին, արաբ կոմունիստների հետ միավորվելով, հայ կոմունիստներին ռեալ հնարավորություն էր վերապահվում իրենց համարելու տեղի քաղաքականության համակարգի բաղկացուցիչ տարր, իսկ արաբների համար էլ հիմք էր ծառայում, որ այդ Սիրիայի արաբները հայ համայնքին համարեին իրենց բնակչության անբաժանելի և լիիրավ անդամ: Այնինչ հայկական ազգային կուսակ-

ցությունները հայերի ներկայությունը տարածաշրջանում ժամանակավոր էին համարում, իսկ այդ երկրները ժամանակավոր բնակավայր իրենց հայրենիք՝ Արևմտյան Հայաստան և Կիլիկիա վերադառնալու ճանապարհին:

1925 թ. սեպտեմբերի Ձեբել Դրուզի ապստամբության ժամանակ կոմունիստական կուսակցությունն ապստամբների հետ համերաշխության և նրանց օգնություն ցույց տալու շարժում է կազմակերպում¹⁶: Եվ երբ արաբ և դրուզ ապստամբները մոտենում էին Դամասկոսին, ֆրանսիական իշխանությունները զենք են բաժանում տեղի քրիստոնյաներին: Այս պարագայում կարևոր է նշել, որ Դամասկոսի Հայոց առաջնորդը մերժում է հայերին զենք բաժանելու առաջարկը, ասելով, որ հայերը բարեկամ են տեղացիներին:

Այսպիսով, սկզբնական շրջանում՝ ցեղասպանությունը վերապրելուց հետո, դժվար էր տարագիր հայի համար ընկալել քաղաքական խնդիրներ, դրանից առաջացող պահանջներն ու հետևել վերջիններս: Եվ միայն որոշ ժամանակ անց հնարավոր եղավ շարունակել և զարգացնել քաղաքական կյանքը լրիվ նոր պայմաններում: Սիրիայի արաբների ու հայ տարագիրների միջև քաղաքական փոխհարաբերությունները բարդ զարգացումներ են ունենում: Առաջին հերթին հայ տարագիրների համար դրված էր Սիրիայում կայանալու, իրավական կարգավիճակ ստանալու խնդիրը: Իսկ ազգային կուսակցությունների հակաբևեռ հայացքներ ունենալու փաստը պառակտում էր մտցնում համայնքի ներսում, որի արդյունքում վերջինս կորցնում էր իր ամբողջականությունը և համատեղ պայքարելու հաստատականությունը: Չնայած հարկ է նշել, որ քաղաքական կուսակցությունները երբեմն կարողացել են վեր կանգնել իրենց կուսակցական ծրագրերից, տարածայնություններից ու միասնական լինել, որի դրսևորումներն էին 1918 թ. դեկտեմբերի 4-ի Հալեպի Քառասուն Մանկանց եկեղեցու բակում գումարած համազգային միտինգը և ազգային իշխանությունների կազմակերպած սգահանդեսը, երբ «Հայութիւնը կը ներկայացնէր ամբողջականութիւն մը՝ կարծել է թե՛ գոյութիւն ունեցող քաղաքական հոսանքները իրարու մէջ ձուլուած լինէին»¹⁷:

Մյուս կողմից էլ հայերի քաղաքական գործունեությունը միայն ներհամայնքային գործունեությամբ չի սահմանափակվում. նրանք համագործակցում են իրենց արաբ համախոհների հետ՝ հիմնելով Սիրիայում կոմունիստական կուսակցությունը: Այս պարագայում նույնպես նրանք որոշակի խնդիրներ են ունենում ֆրանսիական մանդատի իշխանությունների հետ՝ այս անգամ հայտնվելով արաբների և ֆրանսիական իշխանությունների միջև: Այստեղ հանգամանքները գործում էին ի վնաս հայերի, քանի որ համայնքի ներսում երկփեղկվածությունը

թույլ չէր տալիս համատեղ գործելու: Ֆրանսիական կողմը փորձում էր իր աջակիցների շարքերում տեսնել դաշնակցականներին, իսկ արաբներն էլ հնչակյանների ու ռամկավարների օգնությամբ հակադարձել իրադարձությունների ընթացքն ի օգուտ իրենց: Հայ տարագիրները, գնահատելով արաբ ժողովրդի ցուցաբերած օգնությունը, փորձում էին հնարավորինս չեզոքություն պահպանել արաբա-ֆրանսիական հարաբերություններում:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ հայ քաղաքական կուսակցությունները կարողանում են հաջողությամբ լուծել իրենց առջև դրված խնդիրները: Ցանկության դեպքում նրանք կարողանում են դուրս գալ կուսակցական շրջանակներից՝ գիտակցելով, որ որոշ խնդիրներ արդեն ազգային միասնական լուծում են պահանջում: Նրանք նպաստում են հայ տարագիրների վերապրելու խնդրի լուծմանը, նոր սոցիումի ստեղծմանն ու նրա՝ նոր հասարակությունում ինտեգրմանը: Աստիճանաբար հայ համայնքն ամբողջովին ընդգրկվում է Սիրիայի հասարակական, քաղաքական կյանքում՝ որոշակի դիրքեր զբաղեցնելով Սիրիայի իշխանական համակարգում:

*NARINE MARGARYAN
(AGMI)*

THE PARTICIPATION OF ARMENIAN REFUGEES IN THE POLITICAL LIFE OF SYRIA IN 1920-1925

After the Armenian Genocide hundred thousands of Armenian refugees found themselves in Syria facing myriad of problems among which the central one was social, economic and political integration with host nation. The integration process in social and economic system passed more smoothly and soon Armenians were important part of Syrian economy. The situation was different in political sphere. Here Armenians faced both external and internal problems. Internal one was the struggle between traditional Armenian parties which continued even after the Genocide. Other issues were connected with French authorities policy aimed at creating divergence and resentments between Arab population and minorities in Syria and using them as one of the pretexts for their prolonged presence in country. Nevertheless; Armenians were able to overcome all those difficulties and at the mid 1920s were actively participating in Syrian political life.

ԾԱՆՈԹԱԳՐԱԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Дятлов В., Мелконян Э., Очерки социокультурной типологии, Армянская диаспора, Е., 2009, с. 109.
2. Дятлов В., Мелконян Э., նշվ. աշխ., էջ 109:
3. «Արարատ» Բացառիկ, Մեծ Եղեռնի 80-ամեակին առիթով, Բեյրութ, 1995, էջ 127-129 (արաբերեն):
4. Աղազարեան Մ., Դ-էպի անհայրենիք պետութիւն, Սսի վերջին արքունակալը, Պէյրութ, 1926, էջ 21:
5. Յուշարձան մոլորումը սօցիալ-դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան քառասնամեակին, Փարիզ, 1930, էջ 272:
6. Իզմիրլեան Կ., Հայ ժողովուրդի քաղաքական ճակատագիրը. անցեալին եւ ներկայիս, Պէյրութ, 1964, էջ 262:
7. Դարբինյան Ա., Հայ ազատագրական շարժման օրերին, Փարիզ, 1947, էջ 204:
8. Աղազարեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 23:
9. Աղազարեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 21:
10. Թովուզյան Հ., Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախի պատմություն, 1841-1946, Ե., 1986, էջ 209:
11. Նախասարդեան Վ., Դաշնակցութեան քաղաքական ուղին, Գահիրէ, 1925, էջ 10-11:
12. Աղբալ Ն., Սուրիա և մենք, Կահիրէ, 1932, էջ 14:
13. Աղազարեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 114:
14. Косач Г., Красный флаг над Ближним Востоком, М., 2001, с. 310.
15. Косач Г., նշվ. աշխ., էջ 312:
16. Հովհաննիսյան Ն., Սարգսյան Հ., Սիրիան անկախության համար մղված պայքարում, Ե., 1975, էջ 134-135:
17. Նաճարեան Մ., Յուշագիրք 1918-1948, Պէյրութ, 1949, էջ 16-17: